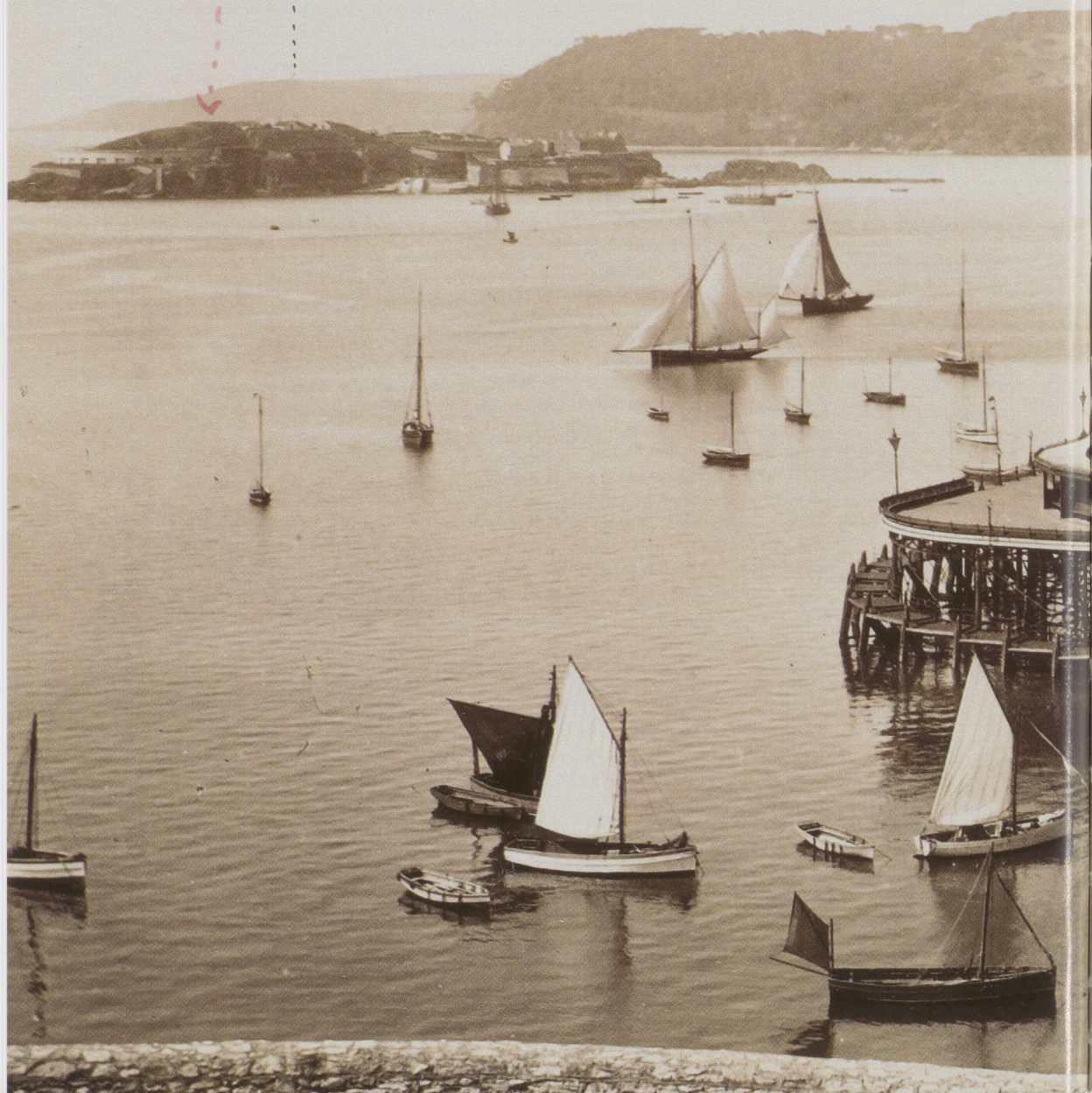

Drake's Island

Tour
Penlee

Zon, zee en kustverdedigingswerken

Over een fotoalbum uit de 19de eeuw

• HANS ROOSEBOOM •

Detail afb. 2

Rond de vorige eeuwwisseling werd het een gewaardeerde gewoonte dat een vakantieganger vanaf zijn tijdelijk adres prentbriefkaarten stuurde aan familie, vrienden en kennissen. Ze werden vaak voorzien van de mededeling dat de zon scheen en de omgeving mooi was. De afbeeldingen toonden, net als tegenwoordig nog het geval is, meestal een pittoresk, aantrekkelijk en op gunstige wijze uitkomend gedeelte van de stad of streek. Voordat de prentbriefkaart omstreeks 1890 werd geïntroduceerd, kochten reizigers en toeristen al enkele decennia lang losse foto's. Die werden niet verstuurd, maar voor de eigen herinnering aangeschaft. Ze vonden dan ook meestal hun weg naar een album, ook omdat de afdrudpapieren – meestal albuminepapieren – zo dun waren dat de foto's tot een kokertje opkrulden als ze niet werden opgeplakt of in hoekjes gestoken. Deze losse foto's waren vaak veel groter dan de latere prentbriefkaarten, maar de onderwerpen zijn dezelfde: landschappen, stadsgezichten, kerken, paleizen, enzovoort. Men kon ze op vele adressen kopen, zowel bij boek- en prenthandelaren als bij de fotografen zelf. Reisgidsen als die van Baedeker en Murray vermeldden, althans voor de grotere steden, verkoopadressen en prijzen. Zo vinden we in John Murray's

Handbook for Travellers in Northern Italy uit 1860 de opmerking: *The best views of Venice are the photographs, to be had at Munster's and other print-sellers in the Piazza San Marco, price 3 and 6 zwanziger each, and at Ponti's 4180, Riva di Schiavoni.*¹ De koper kon vaak kiezen uit een grote verscheidenheid aan opnamen. Hoe het bezoek aan de winkel van een fotograaf kon verlopen, weten we bijvoorbeeld uit een getuigenis van een anonieme Schot, die in 1864 de zaak van de door Murray genoemde fotograaf Carlo Ponti aandeed: *We (...) went to the photographic establishment of Porti [= Ponti] which is close to the Palace and occupied about an hour in selecting a series of very fine photographs. Porti has an enormous collection, all very good and exceedingly cheap (...). We purchased 40 for somewhere about 60 francs, all of which are remarkably good photographs.*²

Een groot aantal fotografen specialiseerde zich in het maken van zulke topografische gezichten. Sommigen beperkten zich tot hun eigen stad, andere bestreken een regio of een heel land. Zo waren in Schotland George Washington Wilson en James Valentine actief, Parijse stadsgezichten waren er van Aquille Quinet, Léon & Lévy en vele anderen, in het zuiden van Frankrijk maakte Édouard Baldus

opnamen van het landschap en de steden, en in Rome kon de koper kiezen uit het werk van ten minste een tiental goede fotografen. In Nederland heeft met name Pieter Oosterhuis verschillende steden gefotografeerd.

Vraag en aanbod waren beide groot en topografische foto's zijn dan ook niet zeldzaam. Hetzelfde geldt voor albums die met zulke foto's zijn gevuld. Meestal ontbreekt daarin iedere aanwijzing van de naam van de eigenaar/samensteller. Binnen de eigen kring gebruikt, was het niet nodig je naam in het album te noteren. Het Rijksprentenkabinet bezit vele van zulke reis- of souveniralbums, waarvan de inhoud varieert van een tochtje door Duitsland tot een lange reis naar het voormalige Nederlands-Indië via Genua en Caïro en door het Suezkanaal.³

Toen in 2000 op een kleine veiling in Chartres een album met 35 foto's van Engelse kustplaatsen werd aangeboden, was er dan ook geen enkele reden een bod uit te brengen, ware het niet dat er iets mee aan de hand was.⁴ De foto's zelf zijn dertien-in-eendozijn te noemen: het zijn weidse uitzichten over de haven, de stad en/of het strand, meestal vanaf een hoog standpunt genomen. Daarvan zijn er duizenden gemaakt en bewaard. De oorspronkelijke eigenaar van *dit* album heeft er echter in pen aantekeningen op aangebracht die de foto's in een heel ander daglicht stellen. Op de negende foto bijvoorbeeld zien we het strand bij Dover, met badkoetsen, sloepen en zittende en staande mensen (afb. 1). Het blindstempel 'FRITH'S SERIES' en het meegedrukte negatiefnummer '4728' laten geen twijfel over de herkomst van de foto: die is door een van de bekendere Engelse makers van topografische foto's, Francis Frith, gemaakt en in de handel gebracht. De onbekende koper heeft in rode pen en met stippelijntjes aangetekend waar zich de 'Ouvrage avancée de l'Ouest', de 'Citadelle', de 'B[atter]ie St Martin'

en de 'Redoute Drop' bevinden. De militaire functie van deze vier bouwwerken maakt meteen duidelijk dat we hier niet te maken hebben met een gewone reiziger of toerist, maar met een persoon met een uitgesproken interesse in de Engelse kustverdediging. Ook op de andere foto's – met uitzondering van zes stuks die onbeschreven zijn gebleven – zijn steeds de militaire versterkingen aangegeven. Die zouden het ongeïnteresseerde oog nauwelijks opvallen: meestal zijn zij namelijk slechts als een klein stipje aan de horizon zichtbaar (afb. 2). Voor bijna iedereen zouden zij zonder die aantekeningen onopgemerkt zijn gebleven.

Al is de naam van de oorspronkelijke koper, die op verschillende adressen de foto's aanschafte om ze vervolgens van aantekeningen te voorzien, niet bekend, toch biedt het album voldoende aanwijzingen omtrent de herkomst en het doel ervan. Het met de hand geschreven titelblad en de opdruk op de rug zijn een duidelijke aanwijzing: 'ANGLETERRE / DÉFENSE DES CÔTES / RECONNAISSANCE DE 1891 / PHOTOGRAPHIES' respectievelijk 'E.M.G. / 1re SECTION / ANGLETERRE / 1891'. Het gaat dus om een in 1891 uitgevoerde Franse verkenning van de Engelse kustverdediging. Navraag bij het Franse Ministerie van Defensie leerde dat de letters E.M.G. staan voor de *État-Major Général* van het voormalige Ministerie van Oorlog.⁵ Dit ministerie vroeg in het laatste kwart van de 19de eeuw zijn in het buitenland verblijvende militaire attachés 'documentation photographique' te verzamelen.⁶

Het is bekend dat er van militaire zijde grote interesse bestond in de mogelijkheden die de fotografie bood. Door de precisie en detaillering waarmee zij onderwerpen kon afbeelden, was de fotografie van groot nut voor militaire doeleinden. *How useful photography may be to the soldier and naval man is proved by the fact that the art is*

Afb. 1

FRANCIS FRITH,
Strand bij Dover, met badkoetsen en badgasten, 1891 of eerder. Albuminedruk, 16,0 x 26,2 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam (inv.nr. RP-F-2000-126-9).

Afb. 2

ANONIEM (Engels),
Gezicht op de pier van Plymouth, 1891 of eerder. Albuminedruk, 14,5 x 21,1 cm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam (inv.nr. RP-F-2000-126-32).

DOUVRES

Citadelle, Batterie St Martin, redoute Drop, vues de la plage au sud du Château.

taught in naval and military colleges, aldus een *Practical Guide to Photography* uit 1887.⁷ Een belangrijk probleem was echter – en het is niets bijzonders dat de fotografie veelbelovend was maar nog niet onmiddellijk na haar uitvinding aan alle gestelde eisen kon voldoen – dat het anno 1891 nauwelijks mogelijk was om op onopvallende wijze goede foto's te maken. Er bestonden wel kleine camera's, maar daarmee konden niet altijd opnamen van de vereiste kwaliteit worden gemaakt; grote camera's die dat wel konden waren weer ongeschikt om onopvallend mee te werken, wat in een zaak als deze uiteraard wel nodig was.⁸ Het zou nog enkele jaren duren voor het zover was. Omstreeks 1900 namelijk heeft een officier diezelfde kust van Engeland opnieuw verkend, toegerust met een camera, én met een fiets. Die laatste is te zien op enkele foto's die bewaard worden in de archieven van het Ministerie van Oorlog.⁹ Eenmaal heeft de persoon in kwestie het daarbij kennelijk aangedurfd vanaf de fiets – het stuur is namelijk in beeld zichtbaar – een aantal Britse cavaleristen van achteren te fotograferen. Dat de foto's heimelijk gemaakt zijn, wordt ook gesuggereerd door het feit dat in het bijbehorende 'Rapport sur la mission en Angleterre en 1901' een aantal vragen werd geformuleerd die de Engelsen niet erg welgevallig in de oren zouden hebben geklonken: *Ou pourrait-on débarquer? / Quels seraient les premiers obstacles que l'on rencontrerait après le débarquement? / Quel itinéraire suivre pour marcher sur Londres?* [et cetera]. In hoeverre de Fransen serieus rekening hielden met de mogelijkheid (of noodzakelijkheid) ooit een invasie te beginnen – anno 1901 was daarvan in ieder geval geen sprake, gelet op de internationale relaties – is moeilijk te zeggen.

In een vergelijkbaar dossier bevinden zich gedetailleerde beschrijvingen, plattegronden, 'croquis' en foto's van de Engelse kustverdedigingen, ook

van circa 1900.¹⁰ We vinden er onder meer een tekst over Dover die niet zou misstaan in een gewone reisgids: *Douvres, ville de 42.000 habitants, est situé à 36 kilomètres de Calais, à 45 kilomètres de Boulogne et à 124 kilomètres seulement de Londres. La côte forme devant Douvres une baie très évasée où se jette la petite rivière de la Dourau débouché d'une fertile vallée dirigée du Nord-Ouest ou Sud-Est, bordée de collines crayeuses qui entourent la Ville d'escarpements de 40 à 50 mètres et qui se prolongent en hautes falaises à l'Est et à l'Ouest le long de mer. Voorts zijn er allerlei gegevens vermeld over bijvoorbeeld de (spoor)wegen en over de pier. Over de laatste volgt dan weer een opmerking die getuigt van een onmiskenbaar militair oog: *on munissait son extrémité d'une tourelle en fonte par 2 canons de 16" RML.**

Deze stukken maken duidelijk dat de foto's in het Rijksprentenkabinet niet op zichzelf staan, maar onderdeel moeten zijn geweest van een groter geheel van allerhande informatie. De vroegste foto's zijn echter niet of incompleet bewaard gebleven op het Ministerie van Oorlog: die van omstreeks zijn de vroegste die in de archieven zijn aan te treffen.¹¹ Dat maakt het album dat het Rijksprentenkabinet verwierf historisch gezien alleen maar interessanter. Bovendien blijkt hoe het leger aan fotografische afbeeldingen kwam voordat men zelf de camera ter hand nam tijdens zulke geheime verkenningen. Een stel onschuldige foto's, gemaakt voor de toeristische markt, heeft door een eenvoudige toevoeging van wat namen en stippellijnen een nieuwe of dubbele betekenis gekregen. Door de herhaling door het hele album heen verlenen de aantekeningen iets sinisters aan de foto's, vooral aan die exemplaren die verder alleen onbekommerd vakantieplezier uitstralen. Het is een van de duidelijkste voorbeelden hoe foto's door een eenvoudige ingreep van betekenis kunnen veranderen.

NOTEN

- 1 *Handbook for Travellers in Northern Italy*, London 1860⁸, p. 331.
- 2 Geciteerd in Dorothea Ritter, "Die Paläste selbst davongetragen". Die Frühzeit der Photographie in Venedig und im übrigen Norditalien', in: cat. tent. Bodo von Dewitz, Dietmar Siegert en Karin Schuller-Procopovici (red.), *Italien sehen und sterben. Photographien der Zeit des Risorgimento (1845-1870)*, Köln/Mannheim (Römisch-Germanisches Museum/Reiss-Museum) 1994-1995, p. 28.
- 3 Zie hierover o.a. Mattie Boom, 'Reizen / Travel', in: Mattie Boom en Hans Rooseboom (red.), *Een nieuwe kunst. Fotografie in de 19de eeuw. De Nationale Fotocollectie in het Rijksmuseum, Amsterdam / A New Art. Photography in the 19th Century. The Photo Collection of the Rijksmuseum, Amsterdam*, Gent 1996, pp. 181-191.
- 4 Veiling Chartres (Galerie de Chartres), 7 oktober 2000, lot nr. 156. Inv.nr. RP-F-2000-126.
- 5 Brief van generaal Berlaud, Service historique de l'armée de terre, aan schrijver dezes, 25 juni 2002. Met dank aan Hans Buijs, Fondation Custodia, Parijs. Vgl. Albert Londe, *La photographie moderne. Traité pratique de la photographie et de ses applications à l'industrie et à la science*, Paris 1896, p. 597: (...) à l'état-major général de l'armée, il existe un service photographique spécial. Il en est de même dans la plupart des pays étrangers.
- 6 Brief van generaal Berlaud (zie noot 5).
- 7 *Practical Guide to Photography by Marion and Co.*, London 1887, p. 18. Vgl. Albert Londe, *La photographie moderne. Pratique et applications*, Paris 1888, p. 229: Nous venons de voir les services très grands qui résultent au point de vue militaire de l'emploi de la photographie en ce qui concerne la topographie et principalement la cartographie, elle sera également très précieuse pour prendre des documents sur les travaux, les positions, les fortifications de l'ennemi. Nous n'insisterons pas sur la manière de faire en ce cas, on comprendra notre réserve.
- 8 Londe, *op.cit.* (noot 7), p. 231: Le plus grand écueil que l'on ait rencontré dans l'usage de la photographie au point de vue militaire est (...) la nécessité d'une mise en station et l'obligation d'être assez rapproché pour avoir des épreuves suffisamment lisibles. (...) la création des appareils de poche dont il existe de nombreux modèles permet de faire des reconnaissances avec un bagage de plus réduits et sans éveiller l'attention (...).
- 9 Service historique de l'armée de Terre, Parijs, dossier 7 N 1245.
- 10 Service historique de l'armée de Terre, Parijs, dossier 7 N 1244.
- 11 Het ontbreken van de vroegste foto's werd bevestigd door de Service historique de l'armée de terre in de al genoemde brief van generaal Berlaud.